

ΗΘΙΚΗ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

Βάσω Κιντή
Cogito 01, Ιούλιος 2004

Στη διάρκεια της προεκλογικής περιόδου αλλά και μετά τις εκλογές της 7ης Μαρτίου υποστηρίχθηκε επανειλημμένα ότι είναι καιρός η ηθική να επιστρέψει στην πολιτική. Ο Γιώργος Παπανδρέου επικαλέστηκε την ηθική γιατί ήθελε να πάρει αποστάσεις από το αμαρτωλό παρελθόν του κόμματός του ενώ ο Κώστας Καραμανλής αφενός κατήγγελλε το προηγούμενο καθεστώς για διαφθορά και αφετέρου ήθελε να προβάλλει με τα συνθήματα περί ταπεινότητας και σεμνότητας ένα πρόσωπο εξουσίας που θεωρούσε ότι θα ικανοποιήσει την απαίτηση των πολιτών για χρηστή διοίκηση. Αλλά και ο Άγγελος Ελεφάντης από τον χώρο της Αριστεράς, σε σύντομο κείμενό του στον *Πολίτη* (119) με τίτλο «Ισπανία: όχι στα ψέμματα» επαίνεσε την «ηθικοποίηση της πολιτικής». Θεώρησε ότι οι πολίτες της Ισπανίας, καταδικάζοντας με την ψήφο τους το ψεύδος του Αθνάρ περί δήθεν ευθύνης της ΕΤΑ στην τρομοκρατική επίθεση στη Μαδρίτη, έδωσαν σε όλη την Ευρώπη ένα μάθημα «ηθικοποίησης της πολιτικής και πολιτικοποίησης της ηθικής». Δεν είναι σαφές τι νοείται ως «πολιτικοποίηση της ηθικής». Να καταστήσουμε την ηθική πολιτικό διακύβευμα; Σ' αυτήν την περίπτωση όμως είτε καταργούμε την ηθική ως ανεξάρτητο πεδίο είτε ταυτίζουμε την «πολιτικοποίηση της ηθικής» με την «ηθικοποίηση της πολιτικής» που ως έννοια είναι περισσότερο οικεία: σημαίνει ότι ηθικές αρχές διέπουν ή θα πρέπει να διέπουν την άσκηση πολιτικής τόσο στο επίπεδο των κυβερνώντων όσο και στο επίπεδο των πολιτών. Αυτή τη δεύτερη εκδοχή φαίνεται να υιοθετεί ο Άγγελος Ελεφάντης αφού στη συνέχεια του κειμένου του αναφέρεται μόνο στην «ηθικοποίηση της πολιτικής» στην οποία αποδίδει «πολλαπλές προοδευτικές συνέπειες». Αυτές είναι συγκυριακές (ήττα του Αθνάρ, απεμπλοκή της Ισπανίας από τον πόλεμο του Ιράκ), αλλά και γενικότερου χαρακτήρα αφού Ευρωπαίοι ηγέτες και πολίτες παίρνουμε, κατά τον Άγγελο Ελεφάντη, ένα μάθημα: ότι πολιτική και πολιτικοί δεν μπορούν να στηρίζονται στο ψέμα. «Όταν συμβαίνει κάτι τέτοιο πετάμε και το ψέμα και την πολιτική του ψέματος και τους ψεύτες».

Και στις τρεις περιπτώσεις, του Γιώργου Παπανδρέου, του Κώστα Καραμανλή και του Άγγελου Ελεφάντη -την οποία παρουσιάζω εκτενέστερα επειδή είναι περισσότερο αιτιολογημένη-, εκλαμβάνεται ως αυτονόητο ότι η ηθική πρέπει να συμβαδίζει με την πολιτική. Οι πολιτικοί, μάλιστα, ακριβώς επειδή θεωρούν τη θέση αυτή κοινό τόπο, επικαλούνται την ηθική στη δεδομένη συγκυρία για να την υποτάξουν στις πολιτικές τους προτεραιότητες και σκοπιμότητες (θα έλεγε κανείς ότι την πολιτικοποιούν). Ο Γιώργος Παπανδρέου ήθελε να προβάλλει, εν όψει εκλογών, ένα καθαρό, εξαγνισμένο πρόσωπο, αστιγμάτιστο από τις αμαρτίες του παρελθόντος ενώ ο Κώστας Καραμανλής γνώριζε ότι η στάση του αυτή, η οποία αντανάκλα επίσης τη συντηρητική παράδοση περί σεβασμού των ηθικών αρχών, θα του αποφέρει εκλογικά οφέλη. Ο Άγγελος Ελεφάντης μιλά από θέση αρχής: η πολιτική πρέπει να είναι «ηθικοποιημένη» ενώ προσθέτει ότι, σε αντίθετη περίπτωση, οι πολίτες, οι οποίοι θεωρείται ότι ασπάζονται τη θέση αυτή, αργά ή γρήγορα θα τιμωρήσουν δια της ψήφου τους όσους καταπατούν ηθικές αρχές και αξίες. Υποθέτω ότι η δικαιολόγηση της θέσης του δεν περιορίζεται στο ότι οι παραβαίνοντες την ηθική στον πολιτικό στίβο θα τιμωρηθούν χάνοντας την εξουσία. Αυτό θα ήταν ένα επιχείρημα πολιτικής υφής που λίγα περιθώρια αυτονομίας αφήνει στην ηθική όπως νομίζω πως την κατανοεί ο Άγγελος Ελεφάντης.

*

Δεν θα έπρεπε όμως η ηθική να είναι η ραχοκοκαλιά της πολιτικής; Πρώτα ας ξεκαθαρίσουμε τι εννοούμε με τον όρο «ηθική». Στην Ελλάδα η έννοια είναι παρεξηγημένη. Ταυτίζεται, συνήθως, με τη χριστιανική ηθική κατήχηση ή την ηθικολογία εν γένει και, ως εκ τούτου, απορρίπτεται από όσους υποστηρίζουν μια κοσμική αντίληψη του κράτους και της πολιτικής ζωής. Θα συμφωνήσω και εγώ πως αν η ηθική συναρτάται με συγκεκριμένες θρησκευτικές πεποιθήσεις, τότε δεν έχει θέση στην πολιτική. Όμως, η ηθική δεν πρέπει να συνδέεται υποχρεωτικά με θρησκευτικά δόγματα. Και σ' αυτήν την περίπτωση, όμως, θέλω να υποστηρίξω, δεν είναι σωστό να ηθικοποιείται η πολιτική, ή τέλος πάντων, δεν είναι αυτονοήτως σωστό.

Η ηθική θεωρείται επίσης συχνά ένα καλών προθέσεων αλλά ανεδαφικό και αόριστο ευχολόγιο το οποίο μάλιστα, παρά την κοινοτοπία του, δεν παύει να παρουσιάζεται ως υποκειμενικό και, άρα, σχετικής, αν όχι μηδενικής αξίας. Εγώ δεν συμμερίζομαι τη θέση αυτή και όταν στη συνέχεια υποστηρίξω ότι η χάραξη πολιτικής δεν πρέπει να γίνεται με γνώμονα την ηθική, δεν θα το κάνω από σκεπτικισμό για την ύπαρξη και την αξία των ηθικών κανόνων.

Τέλος, είναι παραπλανητικό να λέγεται ότι η ηθική παραπέμπει κατ' ανάγκην σε «αναλλοίωτους ηθικούς κανόνες» όπως έγραψε ο Γ. Πρετεντέρης στο *Βήμα* (28/3/2004). Υπάρχουν ηθικές θεωρίες, π.χ. οι ωφελμιστικές, οι οποίες προσδιορίζουν το δέον με βάση τις εκάστοτε συνέπειες που έχουν οι πράξεις μας οπότε μπορούν οι ηθικές εντολές να είναι εύπλαστες και να προσαρμόζονται στις περιστάσεις. Θα ήταν καλύτερο να λέγεται ότι η ηθική περιέχει καθολικού χαρακτήρα αξίες και αρχές που εφαρμόζονται σε δεδομένες καταστάσεις.

*

Αν λοιπόν η ηθική δεν είναι κατ' ανάγκην θρησκευτικού χαρακτήρα, ανώδυνη, υποκειμενική ή αναλλοίωτη, ποια σχέση θα πρέπει να έχει με την πολιτική; Όσοι θέλουν να ξαναφέρουν την ηθική στην πολιτική ζωή αντιπαρατίθενται στην αντίληψη που θέλει τους πολιτικούς να είναι είτε απλοί διαχειριστές των κοινών είτε αδιάστακτοι καιροσκόποι χωρίς ηθικούς φραγμούς και ηθικές δεσμεύσεις. Η αντίληψη αυτή αποδίδεται στον Μακιαβέλλι ο οποίος αναγνώριζε στον ηγεμόνα την αρετή (*virtú*) να προσαρμόζεται στις καταστάσεις. Αυτό σημαίνει να ενεργεί ανάλογα με ό,τι επιτάσσει η ανάγκη, δηλαδή, να δρα ακόμη και ανήθικα -με γνώμονα τον ουμανιστικό και χριστιανικό κανόνα αξιών-, όταν οι συνθήκες το επιβάλλουν. Ο Μακιαβέλλι, ωστόσο, δεν διαχώριζε την ηθική από την πολιτική, αλλά, όπως παρατηρούν οι σχολιαστές του, προέβαλλε μια συγκεκριμένη ηθική στάση που δεν συμβιβάζονταν με όσα ως τότε συνιστούσε η παράδοση.

Αν όμως αποδώσουμε ακόμη και στον Μακιαβέλλι ηθική μέριμνα τότε δεν φαίνεται να υπάρχει χώρος απ' όπου να απουσιάζει η ηθική. Και βέβαια, ούτε από την πολιτική θα μπορούσε να απουσιάζει. Πώς μπορούμε λοιπόν να λέμε ότι οι δυο τομείς θα πρέπει να διαχωρισθούν; Πράγματι, η ηθική είναι αναπόδραστη και πανταχού παρούσα με την έννοια ότι πάντοτε αξίες και κανόνες διέπουν την κοινωνική ζωή και την ατομική συμπεριφορά. Μπορεί να μην είναι όλες οι αξίες και

οι κανόνες ηθικού χαρακτήρα, ωστόσο, για τις ανάγκες της συζήτησης εδώ, αυτή η παρατήρηση δεν επηρεάζει. Ίσα-ίσα το να δεχθούμε ότι όλες οι αξίες είναι ηθικές καθιστά ακόμη πιο δυσχερή την απόπειρα να υποστηριχθεί ότι πρέπει η ηθική και η πολιτική να διαχωρισθούν. Διότι αν η ηθική, όπως είπαμε, είναι αναπόδραστη, πώς μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι πρέπει η πολιτική να αυτονομηθεί; Μήπως ζητάμε κάτι αδύνατο, κάτι που δεν είναι καν εφικτό;

Όταν υποστηρίζω ότι η ηθική πρέπει να διαχωρισθεί από την πολιτική δεν υποστηρίζω ότι η πολιτική ασκείται ή πρέπει να ασκείται εν κενώ αξιών. Υποστηρίζω ότι πρέπει να ασκείται με βάση ένα σύνολο αξιών που δεν είναι ηθικές. Αυτό δεν σημαίνει ότι θα πρέπει να ασκείται με βάση αξίες που είναι ανήθικες αλλά με βάση αξίες που είναι πολιτικές, οι οποίες μάλιστα μπορεί να μην διαφέρουν από τις αντίστοιχες ηθικές. Μα μήπως παίζω με τις λέξεις; Όχι!

Το ερώτημα δεν είναι αν όσα προβλέπουν οι νόμοι και χαρακτηρίζουν την πολιτική συμπεριφορά προβλέπονται επίσης από την ηθική αλλά εάν επιβάλλουμε νόμους και υπακούουμε σ' αυτούς με βάση την ηθική, εάν πολιτευόμαστε με βάση την ηθική. Εγώ ισχυρίζομαι ότι αυτό δεν πρέπει να γίνεται και ότι η αναγνώριση της διάκρισης μεταξύ ηθικής και πολιτικής έχει μεγάλη σημασία. Μια συντηρητική αντίληψη θέλει την πολιτική και την πολιτεία να υπηρετούν και να προάγουν ένα ηθικό πρότυπο ζωής. Σήμερα, όμως, αποτελεί απaráκαμπο γεγονός, το οποίο μάλιστα δεν είναι συγκυριακό, ότι καθόλα ορθολογικά σκεπτόμενοι άνθρωποι διαφέρουν ριζικά ως προς το τι θεωρούν σωστό και ηθικό. Είναι το λεγόμενο *fact of pluralism*. Δεν μπορεί, λοιπόν, το κράτος και οι αξιωματούχοι του να επιλέγουν και να επιβάλλουν ένα. Μήπως όμως θα μπορούσε η πολιτεία να επιβάλλει τον κοινό παρονομαστή των ηθικών αντιλήψεων; Ακόμη κι αν το *minimum* των κοινών ηθικών αρχών αποτελέσει τη βάση για τη διατύπωση νόμων και τη χάραξη πολιτικής δεν πρέπει αυτές οι αρχές να θεωρείται ότι αποτελούν εφελκτήριο για να προαχθεί και να υιοθετηθεί μια συγκεκριμένη ηθική αντίληψη. Ορίζουν ένα ελάχιστο συμφωνίας που επιτρέπει στο κράτος να διασφαλίζει και να προάγει την κοινωνική συμβίωση πράγμα που σημαίνει, μεταξύ άλλων, να εξασφαλίζει τους όρους ώστε οι πολίτες να επιλέγουν απρόσκοπτα, ελεύθερα το δικό τους ιδεώδες ευτυχίας και ζωής¹. Η ουδετερότητα του κράτους έναντι της ηθικής που υιοθετούν οι πολίτες του δεν εκφράζει, στο πλαίσιο μιας φιλελεύθερης αντίληψης, παραίτηση ή σκεπτικισμό απέναντι στο γεγονός του πλουραλισμού των απόψεων. Δεν θα πρέπει καν να εκφράζει, κατά τη γνώμη μου, μια αναδιπλούμενη στάση ανοχής. Θα πρέπει να αποτελεί θετική εκδήλωση της δημόσιας δέσμευσης για ισότιμη μεταχείριση και σεβασμό όλων των πολιτών. Με αυτή την, κατά ορισμένους, «διαδικαστικού» τύπου συναίνεση, η οποία όμως όπως σημειώνει ο Michael Waltzer στο βιβλίο του *Η ηθική εντός και εκτός συνόρων* είναι ήδη μεστή², οι

¹ Για μια διεξοδική ανάλυση αυτής της αντίληψης, βλέπε Rawls, John (1989), "The Domain of the Political and Overlapping Consensus" *New York University Law Review* 64. Περιλαμβάνεται επίσης στο *Readings in Social and Political Philosophy*, επιμέλεια R. M. Stewart, Oxford: Oxford University Press, 1996. Βλέπε ακόμη, Rawls, John (1993), *Political Liberalism*, New York: Columbia University Press.

² Waltzer, Michael (2003), *Η ηθική εντός και εκτός συνόρων*, μετάφραση-εισαγωγή Β. Βουτσάκης, Αθήνα: εκδόσεις Πόλις. Η ελάχιστη ηθική (*minimal morality*) κατά τον Waltzer δεν είναι κενή περιεχομένου. Δεν ισχύει γι' αυτόν ότι "ο μινιμαλισμός είναι η ηθική του καθενός γιατί δεν είναι η ηθική κανενός συγκεκριμένα" (σ. 89). Μάλιστα, θεωρεί ότι ακόμη και οι διαδικαστικού τύπου ερμηνείες του ηθικού ελάχιστου στηρίζονται σε μια μεστή αντίληψη του ηθικού. "Η ελάχιστη ηθική την οποία επιτάσσουν οι θεωρίες αυτές, είναι αποτέλεσμα απλής αφαίρεσης, και μάλιστα όχι πολύ υψηλού βαθμού, από τον σύγχρονο δημοκρατικό πολιτισμό. Αν δεν υπήρχε ο πολιτισμός αυτός, η

πολίτες μπορούν να αναπτύξουν ελεύθερα την προσωπικότητά τους και να ακολουθήσουν τις επιλογές τους χωρίς να φοβούνται ότι το κράτος θα επέμβει να ρυθμίσει δραστήρια πτυχές της ζωής τους με βάση την ηθική (κολάζοντας π.χ. την ομοφυλοφιλία ως ανήθικη)³.

Εφόσον διασφαλιστεί η αυτονομία της πολιτικής σφαίρας έναντι της ηθικής⁴ και οι φιλελεύθερες αρχές της ουδετερότητας τους κράτους και του ίσου σεβασμού, μπορεί κανείς να συζητήσει στη συνέχεια, όπως ο Dworkin⁵, κατά πόσον η πολιτική ηθική απαιτεί πολίτες που ενδιαφέρονται για τα κοινά όχι μόνο για λόγους δικαιοσύνης, αλλά και γιατί η ζωή σε μια άδικη κοινωνία θα μείωνε την αξία και της δικής τους ζωής ή να αντιδικήσει με τους κοινοτιστές για το κατά πόσον είναι υποχρέωση της πολιτείας να διατηρεί και να προάγει την κοινωνική συνοχή καλλιεργώντας εκείνες τις κοινές αξίες που θεωρείται ότι αποτελούν όρους της ταυτότητας τόσο των πολιτών όσο και της κοινότητας.

Υπάρχουν λοιπόν αξίες στην πολιτική, όπως και σε κάθε σφαίρα του βίου- δημόσιου και ιδιωτικού, αλλά είναι ενταγμένες σε μια πολιτική φιλοσοφία και επιτελούν έναν πολιτικό ρόλο. Δεν μπορεί και δεν πρέπει να έχει η πολιτική την εμβέλεια της ηθικής που αγκαλιάζει και διαπερνά όλες τις πτυχές της ζωής. Γι' αυτό και απαιτούμε από τους πολιτικούς τη συμπεριφορά που υπαγορεύουν οι νόμοι και ο ρόλος που αναλαμβάνουν και όχι εν γένει μια ηθική συμπεριφορά. Θέλουμε π.χ. οι πολιτικοί να μην εξαπατούν τους πολίτες αλλά δεν είναι καίριο ζήτημα αν απατούν τον ή την σύζυγό τους. Ο Αθνάρ πράγματι παρέβη το καθήκον του λέγοντας ψέματα στον λαό του αλλά αυτός δεν είναι λόγος για να ηθικοποιηθεί η πολιτική ζωή. Από την άλλη, ενώ συμφωνώ γενικά με το εύστοχο σχόλιο του Γιάννη Πρετεντέρη στο *Βήμα* («Η Νέα Δεξιά», 28/3/2004) με το οποίο επικρίνει τις ηθικές σταυροφορίες των πολιτικών, θεωρώ παραπλανητικό να λέγεται ότι «η δημοκρατία δεν αναγνωρίζει καμία άλλη νομιμοποίηση από τη λαϊκή ετυμηγορία». Κι αυτό διότι οι δημοκρατίες, εκτός από τη λαϊκή ετυμηγορία, στηρίζονται σε αρχές που εμποδίζουν την τυραννία της πλειοψηφίας.

Υστερόγραφο: Στη «μονομαχία» μεταξύ των Κ.Δ. Μαγκλιβέρα, Επίκουρου καθηγητή Διεθνών Σχέσεων στο Πανεπιστήμιο Αιγαίου και Μ. Τσινισιζέλη, Καθηγητή του Τμήματος Πολιτικής Επιστήμης και Δημόσιας Διοίκησης στο Πανεπιστήμιο Αθηνών (Οικονομικός Ταχυδρόμος 8/4/2004), με θέμα «Υπάρχει ηθική στις διεθνείς σχέσεις;» επαναλαμβάνεται κατά κόρον ως αυτονόητο ότι η ηθική είναι υποκειμενική. Εν τούτοις εκφέρουν και οι δύο κρίσεις για το κατά πόσον

συγκεκριμένη εκδοχή της ελάχιστης ηθικής δεν θα μας φαινόταν καν εύλογη. Στην πραγματικότητα ο μαξιμαλισμός προηγείται του μιניμαλισμού.” (σσ. 96-97).

³ Ο Παύλος Σούρλας στο κείμενό του «Πρόσωπα και πολίτες» (*Ισοπολιτεία* Τόμος Ι, τεύχος 1, Δεκέμβριος 1997, 93-156) δεν αρνείται τη σημασία της διάκρισης μεταξύ πολιτικής και ηθικής. Απαντώντας όμως στην κριτική για φορμαλισμό εναντίον του φιλελευθερισμού δίνει έμφαση στο ότι η φιλελεύθερη κατασκευή που διακρίνει τον πολίτη από το πλήρες ηθικό υποκείμενο δεν είναι ηθικά κυνική αλλά έχει ακριβώς κίνητρα ηθικά. «[Ε]πιδιώκει να διαφυλάξει την ηθική αυτονομία και να προστατεύσει το πλήρες ηθικό υποκείμενο από τον δημόσιο εξαναγκασμό του ευ ζην, ο οποίος αποτελεί ηθικό κακό, καταλυτικό της αυτονομίας, ακόμη και στην περίπτωση που βασίζεται στις ηθικές αντιλήψεις μιας μεγάλης πλειοψηφίας κοινωνιών» (σσ. 145-146).

⁴ Η διάκριση πολιτικής και ηθικής είναι σημαντική όχι μόνο για τη θέσμιση μιας δημοκρατικής κοινωνίας αλλά και για έναν επιπλέον λόγο: επιτρέπει την αξιολόγηση και την κριτική των πολιτικών θεσμών και των νόμων από τη σκοπιά της ηθικής που οι πολίτες ασπάζονται.

⁵ Dworkin, Ronald (2002), *Sovereign Virtue*, Cambridge, Mass: Harvard University Press, σσ. 232-233.

υπάρχει ηθική στις διεθνείς σχέσεις περνώντας μάλιστα ανεπαισθήτως από τη μετα-ηθική στην κανονιστική έννοια της ηθικής. Όταν π.χ. υποστηρίζουν ότι η ηθική είναι υποκειμενική συζητούν σε μετα-ηθικό επίπεδο. Όταν όμως λένε ότι συγκεκριμένες ενέργειες παραβιάζουν την ηθική στις διεθνείς σχέσεις έχουν κατά νου μία συγκεκριμένη κανονιστική αντίληψη της ηθικής, του τι είναι δηλαδή ηθικώς ορθό. Είναι προφανές ότι και οι διεθνείς σχέσεις διέπονται από αξίες και αρχές επί των οποίων, και επί της αξιολόγησης των οποίων, δεν συμφωνούν όλοι. Αυτό το γεγονός, ασφαλώς, δεν καθιστά την ηθική υποκειμενική ούτε συνεπάγεται ότι δεν υπάρχει ηθική στις διεθνείς σχέσεις.